

УДК 614.255(477.63)

DOI: 10.22141/2308-2097.53.2.2019.169021

Чабан М.П.¹, Шевцова З.І.², Гапонов В.В.³

¹ Редакція обласної газети «Зоря», м. Дніпро, Україна

² ДУ «Інститут гастроентерології НАМН України», м. Дніпро, Україна

³ ДУ «Дніпропетровська медична академія МОЗ України», м. Дніпро, Україна

Тридцять років на земській службі: штрихи до портрету Надії Потапівни Кирпотенко — однієї з перших жінок-лікарів на Катеринославщині

For cite: Gastroenterologia. 2019;53(2):143-152. doi: 10.22141/2308-2097.53.2.2019.169021

Резюме. У статті вперше подані життєвий шлях, професійна і громадська діяльність Надії Потапівни Кирпотенко — однієї з перших жінок-лікарів на Катеринославщині (нині — Дніпропетровщині). Значна увага приділена вивченню розвитку патронажної служби в кінці XIX — на початку XX століття.

Ключові слова: Надія Потапівна Кирпотенко; земський лікар; патронажна служба; земство; Катеринослав; Лоцманська Кам'янка; Краснопілля; Михайло-Лукашеве; етносело

Спадкова дворянка Олександрівського повіту, Надія Потапівна Кирпотенко невтомно трудилася на земській службі спочатку як дільничний земський лікар, потім як лікар губернської земської лікарні і, нарешті, протягом десяти років завідувала патронажем для душевнохворих і підкидьків Катеринославського губернського земства. У літературі відомості про перших жінок — земських лікарів майже не зустрічаються. Недостатньо вивчено становлення патронажної служби на Катеринославщині.

Мета дослідження: вивчити життєвий шлях, професійну й громадську діяльність земського і патронажного лікаря Надії Потапівни Кирпотенко.

Походження і рід

Родове прізвище писалося двоюко: і Кирпотин, і Кирпотенко. Про її прадіда Йосипа Кирпотина (Кирпотенко) відомо, що він був дворянином Маріупольського повіту, поручиком і поміщиком. У 1795–1796 роках обіймав посаду секретаря Маріупольського нижнього земського суду. Його син Никифор був дворянином уже Олександрівського повіту. Разом із дружиною виховували дітей — Олексія, Кузьму, Потапа, Івана, Йосипа й Мефодія. Коли 12 березня 1808 року в Олек-

сандрівську (нині — Запоріжжя) відкрилося повітове училище, це стало подією для молодого міста. Історик Олександрівська Яків Павлович Новицький називав п'ять імен людей, які брали «діяльну участь при відкритті його на місці». Серед них колезький асесор Никифор Кирпотин — дід Надії Потапівни Кирпотенко. «В числі учасників із дворян ми находим фамилии крупных землевладельцев Александровского уезда, находим также имена многих лиц, заявивших себя впоследствии заметною деятельностью на поприще служебном и общественном. Для потомства, думаем, небезынтересно знать имена тех из них, которые оставили о себе более заметную память, как, например, Свягин Сергей Митрофанович, генерал; Кирпотины — Иосиф, Козьма и Потап Никифоровичи; Новицкие — Георгий, Павел и Петр Ивановичи...» [1]. Отже, батько й дядьки Надії Кирпотенко навчалися в один час із батьком і дядьками історика й етнографа Якова Новицького.

Батько Надії, Потап Никифорович Кирпотин (Кирпотенко), дворянин Олександрівського повіту, з'явився на світ близько 1805 року. Рухався по шаблях чиновницької кар'єри і в 1853 році був удостоєний чину надвірного радника. Як і дід, служив по судовому відомству, був у 1833–1844 роках засідателем Олексан-

дрівського повітового суду, у 1846–1848 роках — чиновником особливих доручень при катеринославському губернаторі (на той час губернаторами працювали Андрій Пеутлінг і Андрій Фабр). А ще Потап Никифорович служив суддею Олександрівського повітового суду (1848–1858 рр.). За ним, як за поміщиком, значилося село Оленівка всього з 14 ревізькими душами й 453 десятини землі. Помер Потап до 1859 року.

Мати Надії, Єлизавета Денисівна, якій минув 41 рік, у 1859 році вже була вдовою. Володіла в тому ж повіті селом Степова Пустка. Їх дочки Анна, Надія й Олександра внесені в третю частину Родоводу книги визначенням Дворянського депутатського зібрання й указом Департаменту герольдії Урядового сенату від 28 квітня 1860 року за № 3663 [2].

Ми схильні вважати, що в подружжя Кирпотенків був також син Олександр (1842–1896) — відомий свого часу ботанік і викладач вищої школи. «Вікіпедія» називає його російським ботаніком і викладачем. Але він син української землі. У 1861 році Олександр Кирпотенко закінчив Катеринославську класичну гімназію, а потім Харківський університет, із часом став кандидатом природничих наук Харківського університету. Учительську діяльність він почав у Полтавській військовій гімназії, у 1871 році вступив на Педагогічні курси при другій військовій гімназії, а в 1873 році його призначено штатним викладачем природної історії в третій військовій гімназії. Олександр Кирпотенко в Петербурзі був членом Товариства для допомоги нужденним літераторам і вченим. А ще він статський радник, викладач природничої історії Пажеського корпусу з 1885 року, а потім — Олександрівського кадетського корпусу. Автор низки наукових і науково-популярних книг з ботаніки. Немає сумніву, що він — рідний брат Надії Кирпотенко, хоча в нас поки немає документального підтвердження цього факту.

Серед тих, хто закінчив у 1912 році Петербурзькі вищі жіночі курси, історико-філологічне відділення (група загальної історії), значиться Ганна Олександрівна Кирпотенко (Вашкова). Можливо, це дочка Олександра Потаповича Кирпотенка й племінниця Надії Потапівни.

До речі, кузенами Надії Кирпотенко були видатний український вчений-біолог, академік Микола Феофанович Кашенко (1855–1935) і його брат, український письменник Андрій Феофанович Кашенко (1858–1921), які жили в їх родині в 1870-х під час навчання в Катеринославській класичній чоловічій гімназії.

Учениця Миколи Скліфосовського

Надія Кирпотенко народилася в 1851 році (згідно з «Російським медичним списком») у родині дрібнопомісних поміщиків Олександрівського повіту. Їх катеринославський будинок стояв майже на самому краю міста — на вулиці Нагірній (нині — вулиця Паторжинського). Мати Надії, Єлизавета Денисівна Кирпотенко, запросила двох своїх племінників, Колю й Андріана Кашенків, переїхати з Олександрівського повіту до Катеринослава для навчання в гімназії. Вона виділила їм невелику кімнату з одним вікном, де хлопчак про-

водили своє дозвілля з ляльковим театром, влаштованим із дерев'яної скриньки з-під якихось домашніх припасів, яку випросили в тітки. Якимось за хлопцями приїхав батько, щоб за традицією забрати їх на Різдвяні свята додому в село, але вони так були захоплені театром, що відмовилися від наданої пропозиції й попросили дозволу залишитись у Катеринославі. На що батько й погодився [3].

Мабуть, у 1873 році Надія вступила на Жіночі лікарські курси при Медико-хірургічній академії в Петербурзі. Мета жіночих курсів — дати можливість курсанткам отримати знання акушерок із правом самостійної акушерської й гінекологічної лікувальної практики, а також лікування венеричних хвороб (зокрема, сифілісу) у жінок і захворювань у дітей. У цей період спостерігалось прагнення жінок отримати вищу освіту й присвятити себе окремій галузі знань, зокрема медичній. Основи хірургії з включенням десмургії (науки про пов'язки) читав професор М.В. Скліфосовський, хімію — професор (і композитор!) Олександр Бородин.

У 1878 році Надія Кирпотенко отримала медичний диплом. Але перед тим почалася Російсько-турецька війна. Частина слухачок жіночих курсів погодилися в 1877 році поїхати до Болгарії й працювати в госпіталях і на перев'язувальних пунктах. Деякі з них працювали там ще в 1876 році й заслужили повагу начальства й колег. У доповіді військово-медичного інспектора начальнику штабу діючої армії говорилося, що із самого початку кампанії майбутні лікарі з неймовірною завзятістю й свідомим розумінням справи проявили себе з кращого боку. Ці слова стосувалися С.І. Бальбот, Е.С. Васильєвої, Н.П. Кирпотенко, О.Х. Маляревської, В.П. Матвєєвої, В.С. Некрасової та інших [4].

Опинившись на театрі воєнних дій 1877–1878 років у Болгарії, Надія Кирпотенко залишила цінне свідоцтво сучасниці про роботу медиків під час війни. До речі, їй довелося працювати під керівництвом самого професора Миколи Скліфосовського (1836–1904) — автора праць із військово-польової хірургії й хірургії черевної порожнини. У воєнних кампаніях він набув практичного досвіду, працюючи в перев'язувальних пунктах військово-польовим хірургом, хірургом-консультантом, був провідним хірургом російської армії.

На лист Надії Кирпотенко з театру воєнних дій звернув увагу відомий письменник-мариніст Костянтин Михайлович Станюкович (псевдонім — Відвертий письменник) у своєму огляді на сторінках журналу «Дело». «В настоящее время держат выходный (*т.е. выпускной*) экзамен слушательницы женских курсов, употребившие пять лет упорного труда и научной подготовки. Некоторые из них, бывшие на театре военных действий в качестве ординаторов, по словам доктора Ильинского, корреспондента «Голоса», снискали общее расположение своим уходом за больными и уважение со стороны товарищей, докторов за то знание дела, энергию и находчивость, которые они выказали. Мне рассказывали, что лица, случайно встретившие студенток на театре военных действий и прежде, по слухам, не без скептицизма относившиеся к серьезно-учащейся русской женщине, были просто изумлены, увидав, какое благо-

творное и полезное влияние имели эти будущие врачихи на наших солдат и с каким знанием и трудолюбием они делали свое дело. Они исполняли обязанности младшего ординатора: делали операции, прописывали лекарства, сортировали больных, дежурили по очереди с врачами-мужчинами. По словам г-жи Кирпотенко, одной из студенток, бывших в военном госпитале в Булгарени, напечатавшей письмо в «Русском Обозрении», — «им приходилось отдыхать не более 3–4 часов в сутки, но они не замечали усталости». По словам г-жи Кирпотенко, самая трудная работа — накладывание гипсовых повязок. Ей пришлось наложить более двухсот таких повязок» [5]. Сучасниця Катерина Некрасова відзначала Станюковича «как талантливого, умного и едкого публициста, которого знала вся Россия».

Передруковуємо лист самої Надії Кирпотенко в «Російському огляді» з журналу «Церковний вісник», який познайомив читачів із цим текстом.

«Женщины-медики на театре войны. Говоря о медицинской практике студенток женских медицинских курсов, «Русское обозрение» приводит следующее любопытное письмо одной из студенток, г-жи Кирпотенко, занимавшейся врачебной практикою на дунайском театре войны, в военном госпитале в Булгарени, чрез который проходили все транспорты раненых под Плевною.

«Мы поселились в деревушке Дервишкосело. Нам пришлось жить в очень плохих болгарских хатках, половина которых, обыкновенно, завалена зерном (кукурузой, овсом и ячменем). Конечно, здесь уже не до комфорта и удобств цивилизованной жизни. Пришлось довольствоваться вместо постели одною рогожкой, да и то радовались, что избавлялись от необходимости спать прямо на глиняном полу. Стекол в окнах совсем не было, так что ветер и дождь свободно проникали в комнату. Отношения между нами и «братушками» были самые дружелюбные. Язык болгарский очень легко понимается, особенно малороссами. Раненых у нас до 30-го августа было не особенно много; но потом потянулась бесконечная вереница повозок, буквально набитых ранеными солдатами. Я не в состоянии описать того потрясающего впечатления, которое произвел на меня вид нескольких тысяч раненых!.. Кто сам не бывал на перевязочном пункте, тот не может себе представить этой ужасной, потрясающей картины. Стоны, вопли, мольбы о помощи, вид множества раненых, лежащих на открытом воздухе!.. Одно могу сказать: эта картина верно останется у меня в памяти на всю жизнь!

Нам приходилось отдыхать не более 3–4 часов в сутки, но мы не замечали усталости. По мысли профессора Склифосовского, весь наш медицинский персонал (20 человек) был разделен на три группы: одна группа перевязывала, другая накладывала гипсовые повязки, третья оперировала. Сверх того, были устроены пять пунктов на открытом воздухе, где сестры милосердия делали простые повязки. Самая трудная работа — накладывание гипсовых повязок. Мне пришлось наложить более двухсот гипсовых повязок. В самое трудное время для нас, после битвы 30-го августа, госпиталь наш посетил Государь император (Александр

II. — *Прим. авт.*) Государь обходил палатки, как офицерские, так и солдатские, останавливался у постели и раздавал георгиевские кресты. Нужно было видеть, какую счастливою улыбкою озарялось лицо раненого при виде Государя! Многие из раненых, умирая, просили положить с ними «Георгия», полученного лично от императора.

<...> Навек памятным мне останется мое дежурство, когда ночью прибыл транспорт из 2000 раненых. Крики, стоны, мольба!.. Я проработала, не отрываясь ни на минуту, всю ночь, чтоб оказать самую первоначальную, более необходимую помощь, пока не явились другие врачи, отдыхающие так же, как и мы, студентки, не более трех-четырёх часов в сутки. В Булгарени мне, как и другим студенткам, бывшим в отряде профессора Склифосовского (Мельниковой, Васильевой и Яновской), приходилось исполнять обязанности ординатора. Всем почти нам пришлось сделать по несколько операций. Совершенно наравне с докторами исполняли мы все докторские обязанности: назначались дежурными врачами, сортировали больных, ставили диагноз, прописывали лекарства, подписывали больничные требования и т.д. Таким же самостоятельным положением, насколько мне известно, пользовались и другие наши студентки, отправившиеся на театр войны одновременно с нами, как, например, госпожи Бальбот, Матвеева и многие другие» [6].

На земській ниві

Надії Потапівні Кирпотенко навесні 1880 року довелося стати єдиною жінкою-лікарем у рідному Олександрівському повіті, куди вона повернулася після навчання в Петербурзі. Ось що перед цим відбулося. 16 січня 1880 року відбувся з'їзд земських лікарів Олександрівського повіту. Серед його резолюцій зустрічаємо такий пункт: «Съезд врачей, выслушав просьбу Г-жи Кирпотенко о зачислении дочери ее земским врачом в Александровском земстве, нашел возможным пригласить на службу врача Г-жу Кирпотенко» [7]. Отже, про дочку клопотала її мати Єлизавета Денисівна.

15 березня 1880 року Надія Кирпотенко була прийнята на службу в земстві дільничним земським лікарем і з того часу віддала земській службі на різних посадах майже тридцять років чесної праці. Мабуть, тоді ж перша жінка-лікар Олександрівського повіту почала працювати в селі Михайлівці. Тут були землі вже згаданого нами генерал-майора Сергія Свягіна. У тій же Михайлівській волості були землі і її матері, і батька (після смерті батька — його спадкоємців). На це є така вказівка: «Михайловская волость: д. Степная-Пустошь, вдовы надворного советника Елисаветы Кирпотенковой, д. Еленовка наследников надворного советника Потапия Кирпотенка» [8]. Так стало очевидним, що Михайлівка — це нинішнє Михайло-Лукашеве Вільнянського району Запорізької області. До речі, по сусідству з Кирпотенками в селі Московка були й землі їх родичів із більш відомого роду Кашенків.

Протягом чотирьох років Надія Кирпотенко завідувала лікарською ділянкою, а потім була санітарним лікарем західної санітарної ділянки Олександрівського

повіту. Її публічні виступи того часу свідчать про активну громадянську позицію. Так, на з'їзді дільничних земських лікарів Олександрівського повіту 17 липня 1881 року лікар Кирпотенко заявила, що «оставлять больницу в прежнем доме (наемном), нет возможности, дом очень старый и совершенно не удовлетворяет гигиеническим требованиям. Дом же, предложенный крестьянином Сурой для найма под больницу, тоже не удовлетворительный, даже если бы сделать там капитальные перестройки. Вместе с этим Кирпотенко заявила свое согласие на перенос земской больницы в другое селение, если найдется для этого удовлетворительное здание. Съезд просил Управу ходатайствовать пред собранием о перенесении больничного пункта в другое село» [9]. 22 жовтня 1882 року земський лікар Першої дільниці Надія Кирпотенко робить заяву про призначення фельдшера в село Петрівське (Свистуново). Доповідь її підтримував гласний Ілля Протопопов.

При будівництві в 1884 році Покровської земської лікарні Н. Кирпотенко потрапила до складу комісії лікарів. Ця комісія визнала барачний тип лікарні незручним у зв'язку з відсутністю тепла в подібних будівлях. Члени комісії виклали свої вимоги до лікарні, просили повітову управу утворити господарську комісію з включенням до її складу техніка.

Уперте земство й упертий губернатор

Ще на один цікавий факт хотілося б звернути увагу. Олександрівське повітове земське зібрання здійснило благородний вчинок: 31 жовтня 1883 року асигнувало Санкт-Петербурзьким вищим жіночим курсам (де нещодавно навчалася Н. Кирпотенко) із залишків земського збору 100 рублів для придбання власного будинку. Проте це благородне рішення опротестував катеринославський губернатор: мовляв, придбання будинку для курсів має занадто віддалений стосунок до користі й потреб Олександрівського повіту. Губернатор визнав постанову повітового земства невідповідною до закону й такою, що не підлягає виконанню, про що повідомив олександрівських земців. Але вперте повітове земство стояло на своєму: вирішило 15 жовтня 1884 року гроші ці направити за призначенням!

Тоді губернатор звернувся до вищої інстанції — Правлячого сенату, за яким у таких випадках було

останнє слово. У Петербурзі 18 квітня 1885 року виходить Указ «Його імператорської величності, самодержця всеросійського з Урядового сенату». Останній став на бік губернатора й остаточно скасував рішення земства про асигнування нещасних 100 рублів. Олександрівське земство взяло до відома указ зі столиці: йому нічого не залишалось, як підкоритися цьому рішенню [10].

Жінку-лікаря звільнити!

На засіданні з'їзду земських лікарів 16 січня 1885 року (такі з'їзди збиралися двічі на рік — у січні й липні) з'ясувалося: управа має намір звільнити Н.П. Кирпотенко з роботи, оскільки вона, мовляв, як лікар-жінка не має права займати керівні посади. «Якщо лікарю Н.П. Кирпотенко заборонено завідувати лікарняною дільницею при лікарні, то можна доручити їй завідувати дільницею без лікарні?» — запитували земські лікарі. На це голова управи відповів: «Оскільки управа постановила звільнити Н. Кирпотенко, то вона не матиме можливості працювати на службі в Олександрівському повіті» [11].

Відзначимо, що в цей олександрівський період Надія Кирпотенко у службових справах, поза сумнівом, контактувала з відомим у нашому краї земським діячем, приват-доцентом Харківського університету юристом Іваном Григоровичем Василенком (1855—1892), похованим у родовій усипальниці при Покровській церкві в селі Рубанівське нині Васильківського району Дніпропетровської області. Після смерті Олександра Поля Іван Василенко у 1890—1892 роках був почесним попечителем Катеринославської губернської земської лікарні. Можливо, саме він допоміг Надії Потапівні влаштуватися на роботу в губернський центр. Не маючи формулярного списку Н.П. Кирпотенко, поки що можемо лише приблизно датувати її переїзд до Катеринослава.

У губернській земській лікарні

У 1888—1899 роках (можливо, і раніше) Надія Кирпотенко працювала старшим лікарем у Катеринославській губернській земській лікарні. В одеському «Новоросійському календарі» на 1890 рік її ім'я стоїть поряд з іменами тодішніх провідних катеринославських психіатрів: «Александр Рудольфович Грунау (заведывающий жен-

Місто Катеринослав. Лікарня губернського земства. Поштова листівка початку ХХ століття

Медичні працівники Катеринославської губернської лікарні. 1903 р.

ским отделением дома умалишенных), Альберт Акимович Говсеев (заведывающий мужским отделением дома умалишенных), Надежда Потаповна Кирпотенко (без указания должности)» [12]. У 1903 році Н.П. Кирпотенко завідує в лікарні сімейним піклуванням (тобто опікою).

Десять років на чолі патронажу

Катеринославське земство підтримувало сміливі ідеї. Якщо в 1892 році М.М. Баженову вдалося організувати патронаж у селі Семенівському під Москвою, то вже в 1893 році доктором А.А. Говсеевим заснований патронаж у селах Лоцманська Кам'янка і Краснопілля під Катеринославом. Через п'ять років, у 1898 році, відомий лікар Петро Кашенко створив патронаж у селі Балахне, а в наступному, 1899 році, уже функціонував патронаж у Воронежі, створений Миколою Миколайовичем Баженовим (1857–1923) не без впливу Лоцманської Кам'янки. У 1898–1901 роках Баженов очолював психіатричну організацію у Воронежському губернському земстві, був головою Воронежського медичного товариства, а в 1911–1916 роках — першим головою Російського союзу невропатологів і психіатрів, нагороджений орденом Почесного легіону.

Історик психіатрії Тихон Юдін взагалі вважав, що в галузі патронажу пріоритет за катеринославцями: «В 1893 г. этот вид призрения впервые в России начал применяться в значительных размерах в селе Луцманской (Лоцманской. — *Прим. авт.*) Каменке, в 7 верстах от Екатеринослава, в Краснополье, в 4 верстах от Екатеринослава, а затем в Одинковке (с 1913) под Екатеринославом» [13]. У Лоцманській Кам'янці для спостереження за психічними хворими був призначений фельдшер, а лікар спочатку наїжджав час від часу. Плата за утримання хворого була від 3 до 6 рублів на місяць.

У 1899–1909 роках патронаж для душевнохворих і підкидьків Катеринославського губернського земства очолювала Надія Кирпотенко. Ось як оцінила в 1909 році її багаторічну роботу губернська земська управа в доповіді «О чествовании 30-летней деятельности доктора Н.П. Кирпотенко»: «В исключительных условиях патронажной работы, где от врача требуется не только лечение, но и внимательный надзор над больными, где для успеха дела врач должен настойчиво и тактично проводить в жизнь крестьянского населения, берущего

на себя уход за больными и детьми, разумные гигиенические воззрения и гуманное отношение к больным, лучше всего проявилось не только знание дела, но и гуманность ее, сердечная отзывчивость к людям д-ра Кирпотенко» [14].

Підопічний доктора Кирпотенко

Вихованцем патронажу в Лоцманській Кам'янці був двічі Герой Радянського Союзу, один з керівників партизанського руху в роки Другої світової війни генерал-майор Олексій Федорович Федоров (1901–1989). Навіть прізвище у нього, як бачимо, штучне: Федоров — від Федора... З притулку («закладу») Катеринославської земської лікарні його взяла на виховання багатодітна сім'я лоцмана-поромника. Ось що писав про це у спогадах сам Олексій Федоров: «Расскажу немного о своем детстве и юности. Я был подкидышем. Меня взял на воспитание, спасибо ему, днепровский лоцман — паромщик Максим Трофимович Костыря. Все знали, что я подкидыш, и ребятишки, разумеется, дразнили, хотя и побаивались: кулаки у меня здоровые. И не будь революции, я натерпелся бы немало в юности: на таких, как я, незаконнорожденных ни одна порядочная девушка не глядела, замуж бы не пошла. Жил я на окраине Екатеринослава, ныне Днепропетровска, в селении Лоцманская Каменка. Там меня и сейчас помнят. Спросите людей моего возраста:

— Заведенского помните?

— Как же, — ответят, — знаем!

«Заведенский» — это значит из «заведения», подкидыш. Учился я в «министерском» двухклассном училище, старался. Много баловался, но и к знанию тянулся. Может быть потому, что и в раннем детстве понимал: жить мне придется трудно. Уже в двенадцать лет я начал работать. Был у местного богатея подпаском. К четырнадцати годам оставил своего приемного отца и начал самостоятельную жизнь. Был пастухом, коногоном, работал у подрядчика на стройке. Так до девятнадцати лет» [15]. До речі, ці спогади друкувалися відразу після війни, у 1947 році, у провідному журналі «Новий світ», звідси звернення до сучасників: «Заведенського пам'ятаєте?» Поза сумнівом, учорашній підкидьок Олексій Федоров був одним із підопічних доктора Надії Кирпотенко.

Катеринославські земські лікарі. 1903 р.

52-літня Надія Кирпотенко серед земських лікарів Катеринославщини. 1903 р.

Василь Іванович Колюбакін (1844–1915), відомий у Воронежі й за його межами лікар і громадський діяч, голова Воронежської губернської земської управи в 1893–1898 рр., після відвідування Лоцманської Кам'янки, за повідомленнями преси, «сделался горячим сторонником этой системы призрения и рекомендовал ее Воронежскому земству» [16].

До речі, газета «Саратовская земская неделя» присвятила патронажу в Лоцманській Кам'янці два репортажі — у 1898 і 1899 роках. Своє земське видання в Катеринославі з'явиться лише в 1903 році. Не маючи цих підшивок, ми задоволилися уривками статей з Інтернету. «Если в Екатеринославском патронаже действительно существовали или существуют недостатки и неурядицы, то они легко объясняются совершенно неправильною постановкою психиатрического призрения в этой губернии. Дело это там совершенно не объединено. Одинъ врачъ завѣдуетъ отдѣленіемъ для умалишенныхъ губернской больницы, другой врачъ — колонією, третій — патронажемъ. При этомъ какъ разъ д-ръ Говсеѣвъ, сторонникъ патронажа, работаетъ въ городѣ и къ семейному призрѣнію никакого отношенія не имѣетъ, а колонією призрѣваемыхъ въ семьяхъ завѣдуетъ врачъ, совершенно не сочувствующий...» [17]. Якщо цього лікаря зняли, то на його місці опинилась Н.П. Кирпотенко! До речі, система буде об'єднана в 1912 році при старшому лікарі губернської земської лікарні Володимирі Володимировичі Крубміллері (1868–1924) — він також історик місцевої психіатрії, який змінив у 1908 році Альберта Говсеєва на посаді завідувача Катеринославських психіатричних установ.

Уривки репортажу з газети «Саратовская земская неделя» за 1899 рік: «На самомъ дѣлѣ въ Лоцманской-Каменкѣ, близъ Екатеринослава, представилась слѣдующая картина: когда я вмѣстѣ съ врачами больницы и членомъ управы въѣхалъ въ Каменку, въ одной изъ узкихъ улицъ встрѣтился старикъ въ больничномъ халатѣ...» [17].

«В этом укромном помещении (больной. — *Прим. авт.*) проводил все время. С большим авторитетом и доверием рассказывал больной, как он выстроил себе лежанку, на которой спать очень тепло, и мечтал, как он приделает к своей печке... Онъ былъ вполне доволенъ своей относительной свободой въ столь негигієничной обстановкѣ, онъ охотно мирился съ угаромъ и съ духотой и съ холодными ногами, лишь бы не пользоваться теплымъ, свѣтлымъ помещеніемъ въ больничныхъ палатахъ. Этотъ больной Бурашевской колоніи живо вспомнилъ при посѣщеніи патронажа въ Лоцманской Каменкѣ. Противники патронажа, увлекаемая своими возраженіями, хотять увѣрить, что онъ...» [17].

Історик психіатрії Тихон Юдин писав: «Однако и об екатеринославском патронаже в Лоцманской Каменке нужно сказать, что его организация была далеко не образцовой. В Каменке одновременно с психическими больными призривались под наблюдением одного врача также 800 подкидышей, вследствие чего надзор и уход за психически больными был не всегда достаточным. X съезд врачей и Губернское земское собрание 1900 г. постановили перенести патронаж ближе

к колонии (на Игрень. — *Прим. авт.*) ... и иметь для него особого врача» [13].

А ось фрагмент із протоколу засідання губернського земського зібрання від 2 грудня 1901 року. У центрі обговорення — реорганізація патронажу.

«*Председатель Управы М.В. Родзянко* приступает к чтению доклада № 33 — по вопросу о реорганизации семейного призрения душевнобольных в деревнях Лоцманской Каменке и Краснополье, совмещающий в себе и вопрос № 42 об учреждении особой должности врача для патронажа Губернского земства.

Председатель Екатеринославской уездной земской управы С.А. Бродницкий: Я имел случай видеть патронажи в Лоцманской Каменке и Краснополье. Вместе с членом управы В.А. Тихомировым мы ездили в оба села и убедились на месте, что, благодаря совмещению нескольких обязанностей, создавалась полная возможность для врача отговариваться недостатком времени и вовсе не посещать больных. В некоторых семействах г. Щербинин не был ни разу в течение трех лет. Со своей стороны я, как гласный, не могу не приветствовать нынешнего председателя Управы в том, что он принял меры к упорядочению этого дела. Ныне врач г. Щербинин, благодаря принятым мерам, посещает аккуратно патронаж... Я полагал бы одобрить все меры, выработанные Управой, хотя думаю, что следует воздержаться от постройки больницы в настоящее время, но непременно нужно иметь особого врача.

Председатель Собрания А.П. Струков: Несомненно ясно, что патронаж находится не в должном состоянии, и пригласить врача неизбежно; что же касается остальных мероприятий, то, одобряя их принципиально, я желал бы, чтобы они были отсрочены до полного погашения наших долгов.

Гласный. Вл.И. Карпов: Я думаю, что этот вопрос можно расчленить на две части; в первой говорится о настоятельной необходимости пригласить врача, и я не хотел бы, чтобы в мотивировке этой части была упущена поправка, которую я хочу внести. Здесь было сказано вскользь о подкидышах; между тем, вопрос о подкидышах — наболевший вопрос. Я могу представить статистические данные, указывающие на ужасающий процент смертности подкидышей. Это явление — один из важных мотивов для приглашения нового врача. Затем не могу согласиться с Вашим Превосходительством, чтобы постройка приемного покоя была отложена до уплаты долгов. Осуществление этого не может быть исполнено ранее 5 лет; между тем, как у земства может быть окажутся средства для этой цели и раньше.

Председатель Управы М.В. Родзянко: Я должен заявить, что смертность подкидышей не так велика, как говорит Владимир Иванович. По точным сведениям этого года, в нашей губернии смертность их достигает всего лишь до 33 %, между тем как в Московском земстве % смертности 67. Я хотел бы именно указать, что состояние подкидышей в нашей губернии особенно благоприятно.

Гласный Вл.И. Карпов: Были годы, когда смертность достигала 90 %.

Председатель Управы М.В. Родзянко: То обстоятельство, что подкидыши находятся в наилучших условиях и что население относится к ним любовно и внимательно, я думаю, подтвердят и г.г. гласные, посетившие такие семейства. Затем я считаю долгом заметить, что Управа и не проектирует приступить немедленно к постройке больницы, но я бы просил выполнение этой части предначертаний Управы не ставить в зависимость от уплаты долгов.

Председатель Собрании А.П. Струков: А какое увеличение сметы по больнице в этом году?

Председатель Управы М.В. Родзянко: 96 тысяч. Но я должен пояснить, что это увеличение идет и на сооружение водопровода при больнице и на организацию санитарных мер и на колонию душевнобольных, так что на больницу остается всего лишь 13 тысяч.

Гласный С.А. Бродницкий: Я могу подтвердить, что видел не меньше 18 семейств, у которых находятся подкидыши в одном селе и столько же в другом, и должен заметить, что отношение приемных родителей к детям самое любовное и сердечное, о чем еще сильнее свидетельствует привязанность к ним детей, так что я вынес самое благоприятное впечатление. Я думаю, что опасаться нам за подкидышей нет оснований.

Гласный Вик.И. Карпов. Мне кажется, что достаточно утвердить заключения Управы и нет надобности ни в дополнениях, ни в поправках, так как заключения Управы настолько ясны и широки, что совмещают в себе эти дополнения.

Собрание постановляет: утвердить доклад Управы» [18].

Згадуваний вище понадштатний ординатор Катеринославської губернської земської лікарні Микола Іванович Щербінін народився в 1861 році, лікарем став із 1886-го. Як і Н.П. Кирпотенко, у 1899 році він був викладачем губернської земської фельдшерської школи [19].

Надія Потапівна Кирпотенко — співавтор «Отчета о призрении душевнобольных Екатеринославским губернским земством» (1904 р.).

Видання, що виходили за її участі:

1. О призрении душевнобольных Екатеринославским губернским земством. Отчет за 1903. — Екатеринослав, 1904—1906. — 24. [Составлен председателем Совета психиатров при Екатеринославской губернской земской больнице д-ром медицины А.А. Говсеевым при участии заведующей семейным призрением женщины-врача Н.П. Кирпотенко и директора Колонии для душевнобольных д-ра М.М. Лучника].

2. 9-й Губернский съезд врачей и представителей земских учреждений по врачебно-санитарной части Екатеринославской губернии (20—30 августа 1903 г.): [Материалы]. — Вып. 1. — Екатеринослав: Екатеринославская губернская земская управа, 1903—1904.

3. Отчет о состоянии Губернской земской больницы за 1900, 1901, 1902 годы: Доклад врачей-делегатов Совета Больницы С.А. Каца и Н.П. Кирпотенко.

4. 9-й Губернский съезд врачей и представителей земских учреждений по врачебно-санитарной части Екатеринославской губ. (20—30 авг. 1903 г.):

[Материалы]. — Вып. 1. — Екатеринослав: Екатеринославская губернская земская управа, 1903—1904.

5. Отчет пограничной командировке ординатора Губернской земской больницы Н.П. Кирпотенко: С пер. резюме неизданной еще брошюры проф. Escherich'a о результатах серотерапии скарлатины в детской клинике в Вене.

На міжнародному конгресі в Мадриді

А тепер — про закордонне відрядження. До речі, звіт про нього ми поки не розшукали. Надія Потапівна Кирпотенко представляла Катеринослав на XIV Міжнародному медичному конгресі в Мадриді, який відбувався 23—30 квітня 1903 року і зібрав найбільш передових учених у галузі нейронауки. Ім'я Надії Потапівни значиться в офіційному виданні конгресу XIVe Congrès international de médecine. Volume général (Madrid, 1904) на сторінці Іх: Kirpotenko (Madame Nadejda Pot.). Ekaterinoslav (Russie). Kirste (Wilhelm), Winklerstrasse, 37.

Йї, напевно, довелося слухати Івана Павлова на одному із загальних зборів мадридського конгресу, коли він виступив із промовою «Експериментальна психологія і психопатологія на животних». А в наступному, 1904 році Павлову вручена престижна Нобелівська премія в галузі медицини й фізіології.

Найкращі працівники медичної науки з усього світу з ентузіазмом брали участь у Мадридському конгресі, загальна кількість повідомлень і документів, представлених на ньому, становила 1681, багато з них стосувалося неврологічних питань. Особливо слід відзначити повідомлення іспанського лікаря й гістолога, одного з основоположників сучасної нейробіології Сантьяго Рамона-і-Кахалья (1852—1934), який описав гістологічну структуру оптичного таламуса, і творця науки про вищу нервову діяльність Івана Павлова (1849—1936), який уперше докладно розповів про свою теорію умовних рефлексів. Павлов стане першим російським Нобелівським лауреатом у 1904 році, а Кахаль — у 1906 році. Відкриття, зроблені Павловим і Кахалем, стали результатом колективної роботи й індивідуальних зусиль, а поняття, що лежать в основі нейронної доктрини Кахалья й теорії умовних рефлексів Павлова, уперше послужили для дослідження нервової системи, психічних процесів і поведінки людини.

Того року губернське земство асигнувало 600 рублів на закордонні поїздки лікарів [20]. Яка сума призначалася Н. Кирпотенко, не ясно.

Притулок-ясла в Лоцманській Кам'янці

Коли на початку червня 1904 року комітетом Товариства піклування про підкидьків і сиріт, які «призревались» Катеринославським губернським земством, було відкрито притулок-ясла в селі Лоцманській Кам'янці, лікар губернської земської лікарні Надія Кирпотенко безоплатно прийняла на себе загальний нагляд над яслами й керівництво справою піклування. Вона на той час завідувала патронажем губернського земства й тому постійно проживала в селі Лоцманська Кам'янка. Отже, на посаді завідувачої патронажем вона

Лоцманська Кам'янка. Будинок культури

була попередницею сестри Лесі Українки — Ольги Петрівни Косач-Кривинюк, про яку ми вже розповідали на сторінках нашого видання [21].

Притулок-ясла в Лоцманській Кам'янці, відкритий на початку червня 1904 року, діяв до кінця серпня того ж року. Завідувала яслами на запрошення Комітету г-жа Троцька-Сенютович при двох покоївках, няні й куховарці. Приміщення для ясел і квартири завідувачі було найнято в будинку місцевого селянина за 45 рублів на літні місяці. Ось що Ф. Голубовський писав про роботу притулку-ясел: «Все дети свои в бытность свою в приюте-яслях пользовались сравнительно хорошим здоровьем, а в редких случаях заболеваний получали всегда своевременно медицинскую помощь от врача Н.П. Кирпотенко, относившейся всегда не только к лечению их, но и вообще к наблюдению за приютом с особенною любовью, вниманием и усердием» [22].

Краснопілля на той час — село в 4 верстах від Катеринослава (нині — передмістя міста Дніпра по Криворізькій трасі). У 1884 році в селі налічувалося 338 дворів і 2000 жителів. У 1893 році тут відкрито земський патронаж. У 1912 році в Краснопіллі в патронажі перебувало 315 дітей. Цифра вражає! Це становило 75 відсотків усіх дітей, відданих до патронажу. Число таких дітей у Лоцманській Кам'янці — 35, у Старих Кайдаках — 39, у Ново-Олександрівці, Лапіно, Сурських Хуторах — ще менше [23].

Ушанування тридцятиріччя служби

15 грудня 1909 року у зв'язку з розладами здоров'я Надія Кирпотенко залишала свою посаду. Вона не працювала всього три місяці до тридцятиріччя земської служби (нагадаємо, ця служба розпочалася 15 березня 1880 року).

Напередодні 8 грудня 1909 року в залі засідань Катеринославського губернського земського зібрання слушалася питання «Про ушанування 30-річної служби доктора Н.П. Кирпотенко». Ось як оцінила губернська земська управа її діяльність: «За долгий период своей земской деятельности доктор Кирпотенко с усердием, любовью и знанием дела несла возложенные на нее не легкие обязанности сначала участкового земского врача, а последние 10 лет заведующей патронажем... Ее энергии и стараниям в значительной степени обязана своим возникновением школа для детей-подкидышей в с. Крас-

нополье» [14]. Гласні прийняли рішення «ознаменувати 30-річну плідну діяльність професора М.П. Кирпотенко, піднісши їй жетон, помістивши її портрет у Краснопілляській школі, заснувавши стипендію її імені для одного з учнів фельдшерської школи Губернського земства» [24]. Рішення помістити портрет лікаря в Краснопілляській школі відзначило її великі заслуги перед школою. Про жетони: пам'ятні й ювілейні жетони на той час супроводжували практично всі пам'ятні події й ювілейні дати як у житті країни, так і в житті окремої людини. Отже, Надія Потапівна, очевидно, була нагороджена почесним нагородним жетоном губернського земства.

«Не вбачає достатніх підстав»

У наступному, 1910 році, перебуваючи вже у відставці й посилаючись на свої хвороби, Н.П. Кирпотенко звернулася в губернське земство з клопотанням про видачу страхової премії. Ось що говорилось у висновку губернської земської управи: «Из прилагаемой переписки о выдаче страховой премии за потерю трудоспособности врачу Н.П. Кирпотенко губернская управа не усматривает достаточных оснований к удовлетворению ходатайства, возбуждаемым ею пред губернским собранием, так как свидетельствовавшие д-ра Кирпотенко врачи, хотя и признали полную потерю ее трудоспособности, как следствие мороза (*sic!*) и порока сердца, не сочли в то же время возможным утверждать, за отсутствием достаточных данных, что порок сердца зависит от профессиональной деятельности. Найденный у д-ра Кирпотенко туберкулез легких, по мнению врачей, не влияет на потерю трудоспособности; ввиду изложенного губернская управа высказывается за отклонение ходатайства д-ра Кирпотенко» [25].

Після того як голосні заслушали висновок губернської земської управи, на сесії губернського земського зібрання 7 грудня 1910 року виникли дебати. Клопотання Н.П. Кирпотенко підтримали голосні В.Т. Беккер, П.Н. Рудь, В.С. Миргородський і К.Д. фон Гесберг, вказуючи, «что г-жа Кирпотенко отдала все свои силы и здоровье на пользу Земства и что долг этого Земства более или менее ее обеспечить. Если нельзя выдать страховой премии, то можно назначить пособие из других источников».

Гласний П.В. Гладкий висловив припущення: якщо визнати туберкульоз за професійну хворобу, то доведеться сплачувати премії всім хворим у відставці й розширити таким чином страхування. Зокрема ж, він запропонував призначити пані Кирпотенко щорічну допомогу в розмірі 300 рублів.

Гласний А.Б. Гротто-Слепиковський висловив побоювання: чи не скоять збори необережності, вступаючи на шлях широкіх асигнувань на допомогу.

Голова зборів князь Микола Петрович Урусов запропонував балотувати питання:

1) чи видати пані Кирпотенко страхову премію в розмірі 5000 рублів. Збори одногосно відхилили видачу страхової премії;

2) чи видати Кирпотенко допомогу в зазначеному розмірі, тобто 5000 рублів, із сум губернського збору. Більшістю (15 голосів проти 8) рішення схвалюється [26].

Після відходу Н.П. Кирпотенко зі своєї посади завідуючою патронажем влітку 1910 року замість неї стала лікар Ольга Петрівна Косач-Кривинюк, про долю якої ми вже розповідали [21].

У 1913 році Н.П. Кирпотенко як лікар практикувала й жила в Катеринославі в старому материнському будинку на вулиці Нагірній, 27 (нині — вул. Паторжинського) — на той час її власному будинку. Ця споруда, за даними краєзнавця В.С. Старостіна, у 1930-х роках була знесена. На її місці стоїть хрущовка. Подальша доля Надії Кирпотенко, як і дата її смерті, нам, на жаль, поки невідома.

Сучасні етносело і Михайло-Лукашеве

Трохи цікавої топоніміки. Із 1923 року на карті нинішнього Вільнянського району Запорізької області існувало село Кирпотівка. Засноване було воно понад двісті років тому представниками роду Кирпотенків як Геленджик. У 1901 році місцеві землі були у володінні кузена Надії Потапівни — Василя Йосиповича Кирпотина і його дружини Софії Леонтіївни з роду Синегуб.

За радянської влади сільце стало називатися Кирпотівкою — за прізвищем колишнього власника, та й місцевим селянам вимовити слово «Геленджик» було складно. Під час повоєнних перейменувань із назвою Кирпотівка розпрощалися: 10 червня 1946 року більшовики назвали його Червонокозацьким. І лише під час останньої хвилі перейменувань, у 2016 році, село отримало початкову свою назву — Геленджик. Нині на його території знаходиться історико-культурний комплекс «Етносело», створений фондом «Дивоцвіт». Побувавши там, автори статті побачили садиби, обладнані в українському стилі, альтанки, чудові водойми. З метою відродження села організуються туристичні маршрути, проводяться майстер-класи з рідних видів народного промислу. Планується створення етносадиб, характерних для багатонаціонального Запорізького краю.

Авторам статті вдалося також побувати в селі Михайло-Лукашеве (колишня Михайлівка) Вільнянського району Запорізької області, де в 1889 році починала свою роботу дільничним земським лікарем Надія Кирпотенко. У 1873 році в Михайлівці, яка на той час

Місто Дніпро. Вулиця Паторжинського, 27 (колишня Нагірна). Колишній на цьому місці стояв будинок, де мешкала Надія Кирпотенко

була волосним центром, відкрили земську лікарню на 20 ліжок, де працювали лікар і два фельдшера. Передусім вона обслуговувала німців-колоністів і заможних селян (тому її називали «сорокапанською»). У другій половині ХХ століття в лікарняному закладі функціонувало хірургічне й пологове відділення, стаціонар на 75 ліжок. Із часом штат лікарні скорочувався, будівля руйнувалася. У 2013 році завдяки завідувачому Вільнянською ЦРКЛ Олегу Івашенку й головному лікарю амбулаторії Михайлу Головачову будівля реконструйована, медичний заклад реорганізований в амбулаторію сімейної медицини. Про минулі часи нагадує лише каплиця в глибині лікарняного парку й чудом збережені антикварні світильники й пічні заслінки з двоглавими орлами.

З метою вшанування пам'яті однієї з перших земських жінок-лікарів Надії Потапівни Кирпотенко історично справедливим буде встановити на її честь пам'ятну дошку або дати назву вулиці, де вона працювала.

Конфлікт інтересів. Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів при підготовці даної статті.

Етносело Вільнянського району Запорізької області. Краєвиди

References

- Novytsky Y. To the history of public education in Ekaterinoslav province. In: Novytsky Y, author; Boiko A, editor. Tvory. Tom 1 [Works. Vol 1]. Zaporizhzhia: Tandem; 2007. 330-332 pp. (in Ukrainian).
- Savelov LM. Bibliograficheskii ukazatel' po istorii, geraldike i rodosloviiu Tul'skogo dvorianstva [Bibliographic index on history, heraldry and genealogy of the Tula nobility]. Moscow: Publisher Iablochkov MT; 1904. 412 p. (in Russian).
- Kashhenko Mykola. Workaholic: memories about the brother. In: Kashhenko AF. Opovidannja pro slavno Vijs'ko Zaporoz'ke nyzove [Stories about the glorious Zaporizhzhia Ground Army]. Dnipro: Sich; 1991. 10-11 pp. (in Ukrainian).
- Ershova EB, editor. Zhenshchiny Rossii - vchera, segodnia, zavtra [Women of Russia - yesterday, today, tomorrow]. Moscow: Rossiia molodaia; 1994. 10 p. (in Russian).
- Staniukovich MK. Pictures of public life. Delo. 1877;(12):130. (in Russian).
- Tserkovnyi vestnik. 1877;(44):15. (in Russian).
- Protokoly Aleksandrovs'kogo chrezvychajnogo uездного zemskogo sobranija ocherednoj sessii 17 i 18 janvarja 1880 goda s prilozhenijami [Protocols of the Aleksandrovs'k State Extraordinary Zemsky Assembly regular session on January 17-18, 1880 with attachments]. Aleksandrovsk; 1880. 32 p. (in Russian).
- Demarcation of localities to determine the maximum allotment per capita. In: Zemsky Department of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Empire. Sbornik pravitel'stvennykh rasporyazhenii po ustroistvu byta krest'ian, vyshedshikh iz krepostnoi zavisimosti (za 1857, 1858, 1859 i 1860 gody). Tom 1 [Collection of government orders on the device of the life of the peasants who came out of serfdom (for 1857, 1858, 1859 and 1860). Vol 1]. 3rd ed. SPb; 1869. 112 p. (in Russian).
- Protokoly Aleksandrovs'kogo uездного zemskogo sobranija ocherednoi sessii 1881 goda s prilozhenijami [Protocols of the Aleksandrovs'k Zemsky Council regular session of 1881 with attachments]. Aleksandrovsk: Publisher Bernstein DF; 1882. 325-337 pp. (in Russian).
- Protokoly Aleksandrovs'kogo uездного zemskogo sobranija ocherednoi sessii 1885 goda s prilozhenijami [Protocols of the Aleksandrovs'k Zemsky Council regular session of 1885 with attachments]. Aleksandrovsk; 1886. 11-14 pp. (in Russian).
- Sovetskoe zdoravookhranenie. Tom 28 [Soviet health care. Vol 28]. Moscow: Medgiz; 1969. (in Russian).
- Novorossiiskii kalendar' na 1890 god [Novorossiisk calendar for 1890]. Odessa; 1890. 277 p. (in Russian).
- Iudin TI, author; Petrov BD, editor. Ocherki istorii otechestvennoi psikhiiatrii [Essays on the history of domestic psychiatry]. Moscow: Medgiz; 1951. 222 p. (in Russian).
- Appendices to the resolutions of the Ekaterinoslavsky Provincial Zemsky Assembly of the 44th regular 1909 session on December 4-19, 1909. In: Ekaterinoslav Provincial Zemsky Assembly. Zhurnaly Ekaterinoslavskogo gubernskogo zemskogo sobranija s prilozhenijami [Journals of Ekaterinoslavsky Provincial Zemsky Assembly with attachments]. Ekaterinoslav: Printing house of provincial government; 1867-1917. 567 p. (in Russian).
- Fedorov AF. Podpol'nyi obkom deistvuet [Underground Obkom acts]. Moscow; 1950. 25 p. (in Russian).
- Saratovskaia zemskaja nedelia. 1898;40(14). (in Russian).
- Saratovskaia zemskaja nedelia. 1899;(1-9):68-72. (in Russian).
- Posanovlenija ekaterinoslavskogo gubernskogo zemskogo sobranija XXXVI ocherednoj 1901 goda sessii s 1 po 14 dekabrja vkljuchitel'no [Resolutions of the Ekaterinoslav Zemsky Assembly of the XXXVI regular session on December 1-14, 1901]. Ekaterinoslav; 1902. 15-17 pp. (in Russian).
- Pamiatnaia knizhka i Adres-Kalendar' Ekaterinoslavskoi gubernii na 1900 god [Memorial book and the Address-Calendar of the Ekaterinoslav guberniia for 1900]. Ekaterinoslav; 1899. 62 p. (in Russian).
- Smeta raskhodov gubernskikh zemskikh povinnostei Ekaterinoslavskoi gubernii za 1903 god [Estimated expenditures of provincial duties of the Ekaterinoslav guberniia for 1903]. Ekaterinoslav; 1904. 58 p. (in Russian).
- Chaban MP, Shevtsova ZI, Gaponov VV. An educator Olha Kosach-Kryvnyuk - zemstvo doctor in Katerynoslav region (on the 140th anniversary of her birth). Gastroenterologia. 2018;52(3):71-82. (in Ukrainian).
- Golubovskii F. Report on the activities of the Care Society Committee on Foundlings and Orphans, condemned by the Ekaterinoslav Provincial Zemstvo (from January 1, 1904 to January 1, 1905). Vestnik Ekaterinoslavskogo zemstva. 1905;(41):1073. (in Russian).
- Appendices to the resolutions of the Ekaterinoslav Provincial Zemsky Assembly of the 47th regular 1912 session on December 7-20, 1912. In: Ekaterinoslav Provincial Zemsky Assembly. Zhurnaly Ekaterinoslavskogo gubernskogo zemskogo sobranija s prilozhenijami [Journals of Ekaterinoslavsky Provincial Zemsky Assembly with attachments]. Ekaterinoslav; 1913. 347 p. (in Russian).
- Appendices to the resolutions of the Ekaterinoslav Provincial Zemsky Assembly of the 44th regular 1909 session on December 7-20, 1912. In: Ekaterinoslav Provincial Zemsky Assembly. Zhurnaly Ekaterinoslavskogo gubernskogo zemskogo sobranija s prilozhenijami [Journals of Ekaterinoslavsky Provincial Zemsky Assembly with attachments]. Ekaterinoslav: Printing house of Provincial Government; 1867-1917. 567 p. (in Russian).
- Resolutions of the Ekaterinoslav Provincial Zemsky Assembly of the 44th regular 1909 session on December 7-20, 1912. In: Ekaterinoslavsky Provincial Zemsky Assembly. Zhurnaly Ekaterinoslavskogo gubernskogo zemskogo sobranija s prilozhenijami [Journals of Ekaterinoslavsky Provincial Zemsky Assembly with attachments]. Ekaterinoslav: Printing house of Provincial Government; 1867-1917. 567 p. (in Russian).
- Resolutions of the Ekaterinoslav Provincial Zemsky Assembly of the 45th regular 1910 session on December 5-20, 1910. In: Ekaterinoslavsky Provincial Zemsky Assembly. Zhurnaly Ekaterinoslavskogo gubernskogo zemskogo sobranija s prilozhenijami [Journals of Ekaterinoslavsky Provincial Zemsky Assembly with attachments]. Ekaterinoslav: Printing house of Provincial Government; 1867-1917. 260 p. (in Russian).
- Resolutions of the Ekaterinoslav Provincial Zemsky Assembly of the 45th regular 1910 session on December 5-20, 1910. In: Ekaterinoslavsky Provincial Zemsky Assembly. Zhurnaly Ekaterinoslavskogo gubernskogo zemskogo sobranija s prilozhenijami [Journals of Ekaterinoslavsky Provincial Zemsky Assembly with attachments]. Ekaterinoslav: Printing house of Provincial Government; 1867-1917. 43 p. (in Russian).

Отримано 21.03.2019 ■

Чабан Н.П.¹, Шевцова З.І.², Гапонов В.В.³

¹ Редакция областной газеты «Зоря», г. Днепр, Украина

² ГУ «Институт гастроэнтерологии НАМН Украины», г. Днепр, Украина

³ ГУ «Днепропетровская медицинская академия МЗ Украины», г. Днепр, Украина

Тридцать лет на земской службе: штрихи к портрету Надежды Потаповны Кирпотенко — одной из первых женщин-врачей на Екатеринославщине

Резюме. В статье впервые представлены жизненный путь, профессиональная и общественная деятельность Надежды Потаповны Кирпотенко — одной из первых женщин-врачей на Екатеринославщине (ныне — Днепропетровщине). Значительное внимание уделено изучению патронажной службы в конце XIX — начале XX века.

Ключевые слова: Надежда Потаповна Кирпотенко; земский врач; патронажная служба; земство; Екатеринослав; Лоцманская Каменка; Краснополье; Михайло-Лукашово; этносело

M.P. Chaban¹, Z.I. Shevtsova², V.V. Gaponov³

¹ Editorial Office of the Regional Newspaper "Zorya", Dnipro, Ukraine

² SI "Institute of Gastroenterology of the National Academy of Medical Sciences of Ukraine", Dnipro, Ukraine

³ SI "Dnipropetrovsk Medical Academy of the Ministry of Health of Ukraine", Dnipro, Ukraine

Thirty years at the zemstvo work: touches to the portrait of Nadiia Potapivna Kyrpotenko, one of the first female doctors in the Katerynoslav area

Abstract. In the article, the life path, professional and public activity of Nadiia Potapivna Kyrpotenko — one of the first female doctors in the Katerynoslav area (nowadays the Dnipro area) are presented for the first time. A lot of attention has been paid to studying the development of the nursing service in the late 19th — early 20th centuries.

Keywords: Nadiia Potapivna Kyrpotenko; zemstvo doctor; nursing service; zemstvo; Katerynoslav; Lotsmanska Kamianka; Krasnopillia; Mykhailo-Lukhasheve; etnoselo